

Роман СТЕФ'ЮК

ГУЦУЛЬСЬКІ ПАНІКАДИЛА —
УНІКАЛЬНЕ ЯВИЩЕ
В ЦАРИНІ САКРАЛЬНОГО ОБРАЗОТВОРЕННЯ

Постановка проблеми. Одним із найбільш мальовничих та чаруючих регіонів України є Гуцульщина, яка знаходиться в найвищих частинах Карпатських гір.

Своєрідний стиль життя — побут, який гуцули зберегли, вікові традиції, яких вони дотримувалися, унікальне та багатогранне народне мистецтво, яке створили, — все це привертало і повертає сьогодні увагу та зацікавлення мандрівників, туристів, науковців, письменників, митців.

Найбільш вагомим явищем гуцульської культури є народне мистецтво. Багатство і краса навколишньої природи сприяли його народженню. Мистецтво знаходило вияв у повсякденному житті, починаючи від величавих храмів-церков, хат-гражд до найдрібніших речей, таких як дерев'яна ложка, протичка до люльки; від багато вишитих весільних сорочок до практичних і конечних вовняних капчурів та постолів; від магічної, талісманної писанки до святкових хлібів, як колач чи паска. Ніщо не було залишене без прикраси. До кожної речі застосовувалась специфічна техніка. Начебто сама природа своєю красою і таємничою силою надихала цей народ мистецькими здібностями [1, с. 8].

Розгортання теми. Проте значна частина унікальних рукотворних дерев'яних творів не збереглась до нашого часу або збереглась поодинокі, оскільки дерево — матеріал недовговічний і піддається впливу часу. Тому проблема збереження і відновлення предметів сакрального призначення внутрішнього облаштування гуцульської дерев'яної церкви є особливо актуальною сьогодні.

Особливо виразно проявляється мистецький хист та смак гуцулів в орнаментіці як невід'ємній частині всіх виробів. Поодинокі елементи в ній — це символічні та магічні знаки прадавнього походження неолітичної доби, якими первісна людина послуговувалась як своєрідною мовою чи письмом. Збере-

ження цих первісних мотивів до наших днів у сучасній вишивці, тканині, різьбі, писанці є виявом своєрідного консерватизму. Але він зумовлений глибоко інтуїтивним відчуттям їхньої вагомості [1].

Зацікавлення гуцульським народним мистецтвом виникло між мистцями, колекціонерами та підприємцями і було досить поширеним. Одні прагнули зберегти це мистецтво в його найбільш традиційній формі, інші хотіли спопуляризувати та зорганізувати масову продукцію на експорт. В цих заходах багато доброго, але виявилось і багато шкоди. Іноді видавалось, що деякі аспекти гуцульського народного мистецтва зовсім утрачені. Проте завжди знаходились одиниці, які дотримувалися традиційних засад і привели до відродження занедбаного.

Великої уваги заслуговує майстерність гуцулів облаштовувати свої рукотворні перлини — дерев'яні церкви.

Такою є церква Пресвятої Трійці с. Ільці Верховинського району Івано-Франківської області, побудована 1881 р. Вона зводилась поступово, навколо старенької дерев'яної церкви невеликих розмірів, яка діяла за часів Австро-Угорської імперії. В цій церкві, що була побудована 1741 р., використовувалось дерев'яне панікаділо (датоване цим же роком), яке виконане, очевидно, місцевими майстрами. За переказами місцевих жителів, цю невеличку церкву розібрали і перенесли в м. Ворохту.

Серед предметів облаштування внутрішнього простору церкви на особливу увагу заслуговують величні висячі світильники — гуцульські панікаділа. Термін «гуцульські» підкреслює, що цей вид церковної дерев'яної пластики є самобутнім і характерний лише для території Гуцульщини. Пишне декоративне оздоблення, незвичайне конструктивно-пластичне вирішення, стилізовані зображення голівок та фігурок ангелів з укороченими пропорціями, сміливе застосування багатофігурних сюжетних композицій, використання в поліхромуванні декількох кольорів — все це робить гуцульських «павуків» унікальним явищем у царині церковної пластики.

Оригінальним композиційно-конструктивним рішенням, пишним пластичним оздобленням вирізняється панікаділо з дерев'яної церкви Пресвятої Трійці с. Ільці (рис. 1). Воно вже не діюче і зберігається в музеї на території церкви. Павук зберігся не повністю, багато деталей відсутні, майже не збереглося поліхромування.

Зовнішні розміри панікаділа 120 x 120 см. В ході дослідження виявлено, що точена частина павука виконана з липи — м'якої породи дерева, яка добре піддається пластичній обробці. Тверду породу майстер застосував для різьблення ramen панікаділа.

У цьому творі народний майстер використав двоярусну, цікаву та складну

1. Загальний
вигляд панікадила
з церкви с. Ільці
Верховинського
району
Івано-Франківської
області

за своїм вирішенням, конструкцію рамен. Композиційним центром павука є точений, дуже масивний стрижень, який поділений на декілька блоків і декорований пластичними елементами в нижній його частині. Верхній блок наймасивніший і розділений на дві точені форми — меншу та більшу, між якими на однаковій відстані між собою кріпляться точені деталі. Ця цікава конструкція утворює яйцеподібну форму, що символізує зародження життя на землі. Над кожною точеною деталлю, покритою позолотою, розміщена декоративна квітка, яка є найбільш характерним елементом в українському мистецтві.

Донизу ця точена форма переходить у ще одну. Тільки тут вона простішої конструкції і складається з однієї половинки. З верхньої частини цієї півкулі відходить один ярус дугоподібних рамен, з нижньої — другий. Панікаділо

2. Верхня частина панікадила

з церкви Пресвятої Трійці с. Ільці в кожному ярусі має 16 розгалужень. Кожне рамено завершується чашоподібними гніздами для свічок і утворює S-подібну форму. Конструкція гілок дуже цікава, складна і не має аналогів у подібних мистецьких творах церковної пластики.

Рамена верхнього та нижнього ярусів починаються півкруглими дугами, які направлені одна до одної і переходять у точену форму. Кожні дві гілки переходять в один спільний точений стрижень, що завершується чашоподібним гніздом. Таким чином, паук має 16 чашок для свічок на кожному завершенні гілки та 8 — на середній частині S-подібних рамен.

Зовнішній контур першої півкруглої частини рамен гладкий, на внутрішньому виступають трикутні підвищення, що мають невеликі заглиблення. На цих виступах у нижньому ярусі кріпляться декоративні розетки. Народний майстер вирішив їх у вигляді стилізованого соняшника, який широко використовується в орнаменті творів українського народного мистецтва. Ажурне та рельєфне різьблення пелюсток надають багатства та пишності декоративному оздобленню панікадила, вдало вписуються в його дещо строкатий силует та складну архітектонічну форму.

Друга частина рамен теж дугоподібна (рис. 4). У їхньому оздобленні автор використав техніку профілювання та рельєфного різьблення. Більшість з них, на жаль, не збереглися до наших часів.

3. Зворотня сторона верхньої частини панікадила . 4. Рамена

Нижня частина стрижня теж збережена неповністю і має цікаве декорування у вигляді пластично різьблених накладок. На точений півкруглий виступ накладені стилізовані пелюстки квіток. Вони чергуються через одну з розето-подібними мотивами. На передостанній точеній формі є дванадцять гнізд для невеличких півкруглих виступів, які завершуються шестипелюстковою розеткою — з масивною півкруглою серединкою. Вона є результатом трансформації реалістичної багатопелюсткової квітки. Збереглася лише одна гілка. На ній майстер дуже цікаво і нетрадиційно вирішив прикріплення декоративного кільця.

Очевидно, до рамен нижнього ярусу мали бути прикріплені декоративні дармовиси витягнутої форми. Збереглися лише деякі з них. У нижній частині вони мають трикутні заовалені виступи з незначними заглибленнями. Ідентичні елементи декору присутні на раменах цього панікадила. Народний майстер уникає випадковостей і підкреслює єдине художньо-стильове вирішення павука.

Чудовим композиційним вирішенням вирізняється верхня частина павука з церкви Пресвятої Трійці с. Ільці. Двостороннє об'ємно-пластичне вирішення вражає сміливістю композиції, вільним, дещо примітивним, трактуванням сюжетних багатофігурних композицій.

З одного боку, в колі як символи, що виражає ідею єдності, безкінечності та завершеності, досконалості, автор розмістив розп'яття Ісуса Христа з пристоячою фігурою Івана Богослова. Перше зображення розп'ятого Ісуса Христа

та появилoся у середині V ст. на бронзових дверях базилики св. Сабіни в Римі, що на Авентінському пагорбі. За іншою версією, першість зображення належить хресту, який подарувала цариця Пульхерія Ферапотамському монастиреві [2, с.16]. Однак, лише у VIII–IX ст. розп'яття появилoся в інших країнах Сходу і Заходу. Сцени з Розп'яттям були особливо поширені на придорожніх, процесійних, на престольних, ручних та нагрудних хрестах.

Саме трактування Розп'яття є умовним, вирішене наївною манерою різьблення (*рис. 2*). Пропорції фігури порушені — голова збільшена, деталі тіла короткі. Праворуч від Христа розміщена фігура Івана Богослова з молитовно складеними руками. Ліворуч від Розп'яття зображена драбина, яка є атрибутом сцени «Зняття з хреста», а не самого Розп'яття. Саме Розп'яття і пристояча фігура Івана Богослова об'ємні. Лики фігур спокійні, добродушні та лагідні. Над Розп'яттям прикріплена голівка ангела з крилами.

Навколо сцени з розп'яттям Ісуса Христа, по колу, розміщений рельєфно різьблений орнамент. Профільовані завитки створюють цікавий силует безперервного руху. Верхня частина панікадила нагадує гуцульську патерицю — довгу палицю з символічним завершенням (знаком сонця, місяця або іконкою) в оточенні сяйва.

На зворотному боці розміщена двофігурна композиція — Богородиця з Дитям, найпоширеніший тип Одигітрії (*рис. 3*). Середньовічний присмерк трагізму на її обличчі цілком зник, у червоних устах таїться усмішка доброї надії. Це не та Марія, яка переймається майбутніми стражданнями Сина, але та, яка прозорливо бачить Його воскресіння і вознесення на небо [3, с. 15]. Фігури святих, як і на протилежній стороні, вписані в коло — символ сонця. Воно символізує духовне світло Христа Спасителя, що відображено в літургійних текстах (*Мт. 17 : 2; Ів. 8 : 12; акафіст до Пресвятої Богородиці; церковні гімни*) [4, с. 21].

Святі особи сповнені величності, непорушного спокою, однак легкий рух і погляд у напрямку глядачів вказує на їхню ніжну турботу про віруючих: вони наче спускаються з небесних висот, щоб вести нас дорогою спасіння та дарувати життя Вічне.

Тло навколо фігур вирішене неглибокими півкруглими підрізами, які створюють свого роду орнаментальне заповнення площини. Замикають цю композицію з двох боків завитки у вигляді кучерів.

Чарівний світ мистецтва, народженого через глибинне мислення та світоглядну філософію багатьох поколінь, сформував у народного майстра неповторне відчуття смаку та естетичної краси.

Надзвичайно цікавим, поряд із пластичним оздобленням павука, є використання барвистого поліхромування. Виразне кольорове вирішення, вдало підіб-

рана стримана гама надають панікадилу особливої неповторності, святковості та емоційної виразності.

Більшість деталей павука позолочені. За символічним значенням, золотий колір символізує царство небесне. Використання позолоти створює атмосферу свята, торжества, любові, єдності втіленого Бога Ісуса Христа.

Перша половина дугоподібних ramen покрита червоним кольором. Також цим кольором покриті завершення лійок для свічок, точені переходи головного стрижня, завитки пластичного орнаменту та елементи одягу святих на верхній частині панікадила.

Цікавою є присутність зеленого кольору. Ним покриті невеликі точені форми стрижня, точені елементи на раменах, декоративні розетки (половина з них позолочені) та кільця в нижній частині павука.

Червоним кольором народний майстер сміливо розписує центральну частину композиції. Ця барва у поєднанні з іншими створює гармонію кольорів, що свідчить про неабиякі мистецькі смаки та вміння тогочасних народних майстрів.

Висновки. Дерев'яне панікадило з церкви Пресвятої Трійці с. Ільці — унікальний художній твір церковної пластики. У ньому вдало поєднані пишне рельєфне та об'ємне різьблення, цікаве, дещо наївне, виконання сюжетних композицій, сміливо використано барвисте поліхромовання. Особливо вдало трансформовані елементи природи та рослинні мотиви, які повсякденно оточують гуцула і надають йому сил та наснаги на створення досконалих творів неповторного гуцульського мистецтва.

Конструктивно-пластична виразність та пропорційна співрозмірність елементів яскраво виявлені в зовнішньому вигляді та архітектоніці форми павука. Спосіб моделювання форми посилює ту умовність та схематизацію зображення, яка характерна для майстра-примітивіста. У творах народних майстрів-самоуків прослідковується велика любов до рідного краю, до свого неповторного регіонального мистецтва, елементи природи виступають домінуючими в їхніх унікальних за формою та композиційним укладом мистецьких творах.

1. Гуцульщина в Низинці: Альбом / Упоряд. Є. Сороханюк. — Пенсокен, Н. Дж., США, 2002.
2. Станкевич М. Є. Структура художнього тексту хреста // Народознавчі зошити. — Львів, 2005. — № 232. — С. 16.
3. Степовик Д. В. Українська ікона: Іконотворчий досвід діаспори. — К., 2003.
4. Гуцульські та покутські трійці: Альбом / Упор. Ю. Юркевич. — Львів, 2008.

Анотація. Стаття ґрунтується на детальному дослідженні головних світильників гуцульської дерев'яної церкви — «павуків», їхніх стильових та композиційно-конструктивних особливостей. Важливу роль відведено аналізу унікального панікадила з дерев'яної церкви Пресвятої Трійці села Ільці Верховинського району Івано-Франківської області.

Ключові слова: народне мистецтво, Гуцульщина, панікадило, декоративне оздоблення, художнє деревообробництво.

Аннотация. Статья основана на детальном исследовании главных светильников гуцульской деревянной церкви -- «пауков», их стиливых и композиционно-конструктивных особенностей. Особая роль отведена анализу уникального паникадила из деревянной церкви Пресвятой Троицы с. Ильцы Верховинского района Ивано-Франковской области.

Ключевые слова: народное искусство, Гуцульщина, паникадило, декоративная отделка, художественная обработка дерева.

Summary. The article grounds on the detailed research of «spiders», the main chandeliers of Hutsul wooden church, peculiarities of their style, composition and construction. An important role is paid to the analysis of the unique chandelier from the wooden Church of the Holy Trinity in the village of Il'tsi, Verkhovyna region, Ivano-Frankivsk oblast.

Keywords: folk art, Hutsulshchyna, chandelier, decoration, artistic woodwork.